

Василь МІЩАНИН

ПРОМИСЛОВИЙ РОЗВИТОК ЗАКАРПАТТЯ 1944-1950 рр.: ПЕРЕХІД НА СОЦІАЛІСТИЧНУ ЕКОНОМІКУ

Тема соціалістичних перетворень на Закарпатті в перші роки радянської влади викликала і викликатиме інтерес у дослідників. Радянські історики охоче бралися за дослідження цієї теми, описуючи «успіхи й досягнення» радянської влади у промисловому розвитку краю під керівною і спрямовуючою роллю КППС, допомоги братніх народів СРСР тощо. Про індустріальні здобутки області в пізніший період писали й партійні функціонери¹. Якщо відкинути ідеологічне забарвлення цих робіт, то їхніми авторами зібрано, проаналізовано і введено в науковий обіг значний масив джерельного матеріалу із досліджуваної проблеми. Серед дослідників, які безпосередньо займалися вивченням цієї теми, слід назвати М. Арсентьева², І. Гранчака³, К. Куценка⁴, І. Шершуна та В. Мельника⁵. Тема соціалістичних перетворень у промисловості займала належне місце і у колективних монографіях із історії Закарпаття радянського періоду⁶.

Серед сучасних істориків, які по-новому підійшли до висвітлення проблеми, вказуючи на позитивні і негативні моменти повоєнної індустріалізації, можна виділити І. Гранчака⁷, М. Макару⁸, Р. Офіцинського⁹. Щоправда роботи І. Гранчака та Р. Офіцинського охоплюють індустріальний розвиток краю всього радянського періоду в історії Закарпаття, а тому повоєнний період ними використовується переважно для порівняння динаміки розвитку з більш пізніми роками.

Після визволення Закарпаття Червоною армією в жовтні 1944 р. влада на території краю перейшла до рук трудящих, і возз'єднання з Радянською Україною 29 червня 1945 р. створили необхідні передумови для розв'язання соціально-економічних завдань Народним комітетом Закарпатської України. Замість старої системи управління утворились нові органи влади – народні комітети. Протягом жовтня-листопада 1944 р. народні комітети були обрані в усіх містах і селах. Перед новими органами влади стояли важливі соціально-економічні завдання:

- допомога населенню, яке потерпіло від нацистів у роки Другої світової війни;
- націоналізація великих промислових підприємств і банків;
- конфіскація поміщицьких і церковних земель;
- здійснення возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною.

Народні комітети проводили велику роботу в галузі економіки життя. Вони розпочали відбудову зруйнованого окупантами народного господарства. Відбувалася реконструкція кустарних підприємств, розширювався їх обсяг виробництва, створювалися нові підприємства і цілі галузі промисловості.

Народній владі в Закарпатській Україні дісталася сумна спадщина, демонтовані, виведені чи висаджені в повітря промислові підприємства, був вигнаний за межі області рухомий склад залізниць – паровози й вагони, зірвані всі тунелі й залізничні мости, станційне господарство, вокзали, доценту спалені або вивезені запаси ділової деревини, виведені з ладу пилорами та інші деревообробні об'єкти. Збитки заподіяні відступаючими окупаційними військами становили 3 млрд 756 млн 113 тис. довоєнних радянських карбованців¹⁰. За даними надзвичайної комісії, створеної у лютому 1945 р., по обліку шкоди розслідуванню і встановленню злочинів заподіяних німецько-мадярськими окупантами за час окупації Закарпатської України, окупантами було вирубано 30 664 га лісових насаджень, вирито окопів на площі 70 020 га, знищено 857 252 куб. м ділової деревини, вивезено 1 081 100 куб. м дров, відступаючи окупанти повністю демонтували і вивезли устаткування фабрики гнutoї меблі в Ужгороді, депо в Чопі, сірникову фабрику в с. Чинадієві і т.д. Тільки в лісовій промисловості було зруйновано 260 будівель і споруд, спалено і зруйновано 24 лісопильні і деревообробні заводи, частково і повністю зруйновано або демонтовано 86 промислово-виробничих об'єктів, конфісковано 82 дзвони; особливо великої шкоди завдано транспорту, вивезено 90 паровозів, 16 мотовозів, 320 пасажирських і 2800 товарних вагонів, зруйновано 232 км залізничного полотна, 103 мости протяжністю 5872 погонних метрів, 84 вокзали і станційних споруд, 12 водонапірних башт, 13 тунелів, понад 200 лісопильних рам, 14 вузькоколіїних паровозів, 16 км лісових залізниць, 13 тяжелів протяжністю 1140 погонних метрів і т.д.¹¹

Тому народні комітети на місцях з перших днів визволення зосередили свою увагу на відродженні зруйнованого окупантами народного господарства. Вони одночасно почали здійснювали перебудову економіки на соціалістичних засадах. Розвивалися перспективи у збуті промислової продукції, яка «знайшла збут

на радянському ринку». Всі зусилля були направлені на відбудову промислових об'єктів, заводів, фабрик і транспорту і всіх засобів зв'язку торгових підприємств, і відновлені банківської системи. В 1944-1945 рр. органами народної влади було розпочато ліквідацію приватної власності провідних галузей промисловості і проведення націоналізації хімічних, лісохімічних, деревообробних, металообробних та інших підприємств.

Початком націоналізації можна вважати декрет Народної ради від 5 грудня 1944 р. про перехід прав власності на державне майно Чехословацької республіки та Угорського королівства до Закарпатської України. В ньому зазначалося, що на основі рішення 1-го з'їзду Народного комітету Закарпатської України все рухоме і нерухоме майно, установи, угіддя, помісття, підприємства, ліси, заводи, фабрики і копальні на території Закарпатської України¹², які належали вказаним державам, «переходять у власність Закарпатської України». В грудні 1944 р. НРЗУ було прийнято й інші декрети стосовно націоналізації – «Декрет чис. 11. Про націоналізацію спиртних заводів, палінчарень і всіх підприємств по виробництву алкогольних напоїв» від 5 грудня 1944 р., «Декрет чис. 12. Про націоналізацію пивоварного заводу графа Шенборн-Бухгейма, акційної спілки в Підгорянах» від 5 грудня 1944 р., «Декрет чис. 21. Про націоналізацію публичних електростанцій на території Закарпатської України» від 9 грудня 1944 р.¹³, «Декрет чис. 25. Про націоналізацію всіх акційних банків та філій та заложення «Народного банку Закарпатської України»» від 21 грудня 1944 р.¹⁴ В 1945 р. було націоналізовано лісопромислову фірму «Латориця», акційну спілку в Мукачеві¹⁵, конфісковано хімічні заводи в Перечині, Сваляві, Великім Бичкові¹⁶, заводи Південно-Карпатської нафтоочисної і торгівельної акційної спілки в Мукачеві¹⁷. Та багато інших промислових підприємств. Тобто вся промисловість була націоналізована. Таким чином, суспільна власність на засоби виробництва створювала базу для дії економічних законів соціалізму. Всього в Закарпатській області було націоналізовано 253 промислових підприємства¹⁸, але як стверджують дослідники І. Шершун та В. Мельник – до кінця 1945 р. було націоналізовано 276 промислових підприємств, а також залізничний транспорт¹⁹.

Таким чином, в період НРЗУ в промисловості була ліквідована капіталістична власність на засоби виробництва – всі підприємства були націоналізовані. До керівництва ними залучались робітники.

Завдяки наполегливій праці трудящих та адміністративному впливу виробництво промислової продукції на кінець 1945 р. досягало довоєнного рівня, і 174 підприємства були пущені в хід і випустили

майже на 20 млн крб. продукції – лісоматеріалів, меблів, хімікатів, металовиробів, продукції харчової промисловості і т. ін. А за перше півріччя 1946 р. промисловість Закарпатської області випустила продукції на 30,9 млн крб. в незмінних цінах²⁰. На кінець 1945 р. промислову продукцію почали давати 14 лісопильних і деревообробних заводів, 3 лісохімічних заводи, 4 ливарні і металообробні заводи, 6 електростанцій, 5 промислових артілей, 13 промкомбінатів, 7 харчокомбінатів, вугільні шахти, Солотвинський солерудник та багато інших підприємств області²¹. Загалом промисловість Закарпатської України станом на 20 жовтня 1945 р. об'єднувала 135 підприємства з кількістю працюючих і службовців 4 839 чоловік²².

Для забезпечення промислового розвитку Закарпаття сюди з усіх кінців Радянського Союзу прямували цілі ешелони з обладнанням, машинами та іншою технікою для заводів і фабрик. Комуністи прагнули, якнайшвидше ліквідувати промислову відсталість Закарпаття.

Допомога трудящим Закарпаття у будівництві соціалістичної економіки з перших днів після возз'єднання набула форми послідовного й всебічного курсу загальносоюзної господарської політики. Так, уже в першому післявоєнному п'ятирічному плані відбудови і розвитку народного господарства СРСР на 1946-1950 рр. зазначалося: «...забезпечити якнайшвидшу відбудову і розвиток усіх галузей народного господарства Закарпатської області України. Передбачити першочергову відбудову і розвиток деревообробної, лісохімічної та харчової промисловості, а також сільського господарства. Організувати промисловість по виробництву бурого вугілля і збудувати нові підприємства легкої промисловості. Подати державну допомогу селянським господарствам Закарпатської області сільськогосподарськими машинами, добривами, кредитом...»²³.

Плануючи надати якнайбільшу допомогу Закарпаттю в розвитку економіки, комуністична партія з 1946 р. приступала до виконання 4-го п'ятирічного плану відбудови і розвитку народного господарства СРСР. Однак порівняно зі східними областями УРСР тут були свої особливості і труднощі, зумовлені економічною відсталістю краю і відсутністю кваліфікованих господарських та інженерно-технічних кадрів. Тому комуністична партія і радянський уряд приділяли особливу увагу економічному розвитку наймолодшої радянської області. Лише за роки четвертої п'ятирічки (1946-1950 рр.) про розвиток Закарпаття було прийнято чотири постанови ЦК ВКП(б) і дев'ятнадцять – ЦК КП(б)У²⁴. ЦК КП(б)У і Рада Міністрів УРСР забезпечували промислове будівництво області кваліфікованими спеціалістами – інженерами, техніками, будівельниками. Лише в 1946 р. за рішенням

ЦК КП(б)У і Ради Міністрів УРСР на Закарпаття було послано 100 спеціалістів різних галузей промисловості²⁵. Але зважаючи на те, що на Закарпаття прибув великий загін спеціалістів, як партійних, радянських, профспілкових і комсомольських працівників, так і лікарів, інженерів, вчителів, архітекторів, залізничників та зв'язківців, включалися в трудові колективи, ставили організаторами і керівниками підприємств. Так протягом першої післявоєнної п'ятирічки сюди прибуло близько 3 тис. спеціалістів²⁶. Керівні органи області наполегливо займалися питанням забезпеченням промислових підприємств, будов, транспорту, необхідною кількістю спеціалістів, тобто кількістю інженерно-технічного персоналу в 1946 р. складали 1,4 тис. чол.²⁷ Це була комуністична програма з промислового відродження краю, область цілковито включалася в загальнодержавне народногосподарське планування і розвивалася як складова, невід'ємна частина СРСР.

Соціалістичні перетворення в промисловості області опиралися переважно на індустріальну могутність Радянського Союзу. Всі соціально-економічні процеси перехідного періоду проходили тут прискореними темпами, що визначало своєрідність перших кроків соціалізму. Розвиток народного господарства Закарпаття, зростання проявлялось в постійному збільшенні капіталовкладень в економіку області. Про обсяг державних асигнувань у економіку народного господарства свідчить динаміка. Так, за першу післявоєнну п'ятирічку 1946-1950 рр. капітальні вкладення в господарство області становили 60 млн крб., а за другу – 105 млн крб.²⁸ У результаті проведення Народною радою Закарпатської України націоналізації промисловості, банків основа капіталістичної системи господарювання така, як приватна власність на засоби виробництва була підірвана. Зосередивши в руках держави головні економічні важелі влада створила необхідні умови для розгортання виробництва. Внаслідок всіх вжитих заходів значно зросла кількість діючих промислових підприємств. З 1946-1950 рр. на Закарпатті стали до ладу 118 старих промислових підприємств і побудовано 198 нових підприємств, оснащених найновішим на той час устаткуванням, в основному деревообробної, харчової промисловості. Завдяки цьому кількість діючих підприємств зросла у 7 разів, а валова продукція промисловості області за роки 4-ої п'ятирічки зросла у 3,6 рази²⁹.

У загальній структурі промисловості Закарпаття найбільшу питому вагу становили лісова і деревообробна галузі промисловості – 52,2 % у 1946 р. Це пояснювалося наявністю сировинних ресурсів для їх розвитку (ліси займали 47 % території області, загальна площа лісів складала 562,2 тис. га, з якої бук займає 58 % лісового покриву,

смерека – 29 %, дуб – 7%, пихта – 4 %, інші листяні – 2 %)³⁰.

П'ятирічний план передбачав великі капіталовкладення в лісову промисловість для виробництва достатньої кількості лісоматеріалів. «Кінець п'ятирічки збільшити вивіз ділової деревини проти довоєнного рівня на 39 %, а виробництво пиломатеріалів на 14 % тільки потрібно було поліпшити роботу по заготівлі, вивозі і як слід використати лісоматеріали», – говорили на нараді обласного партійного активу секретарем обкому КП(б)У та голови облвиконкому І.І. Туряниці³¹. У процесі концентрації і спеціалізації виробництва підприємства лісопереробної промисловості були об'єднані в «Закарпатліс», а лісозаготівельні – в трест «Закарпатліспром». Поступово змінювалася і внутрішня структура лісопильної і деревообробної промисловості³². За роки першої післявоєнної п'ятирічки було здійснено механізацію лісозаготівель. Замість сокири і пили – колись єдиного знаряддя праці закарпатського лісоруба широко почали впроваджуватися електропили, трепловальні лебідки, трактори, автомашини – лісовози, автокрани й інші машини і механізми³³.

Рада Народних комісарів УРСР зобов'язала своїм розпорядженням Народних комісарів лісової промисловості УРСР надати Народній раді Закарпатської України допомогу в роботі організації заготівлі, лісовозки, відбудові вузькоколіїних лісовозних залізниць 2 тис. пил, 3 тис. сокир, 2 тис. терпугів, 200 пар спецвзуття, 200 пар валянок і 300 комплектів спецодягу³⁴.

Згідно постанови ЦК КП(б)У та Ради Міністрів УРСР про заходи по розвитку народного господарства Закарпатської області на 1946 р. ми дізнаємося: «Міністерство лісової промисловості УРСР зобов'язалося до 1 серпня 1946 р. на лісозаготівельні підприємства Закарпатської області завести 70 автомашин для лісовозки і 15 автомашин для господарського обслуговування і відбудувати і ввести в дію 1946 р. 5 лісопильних заводів, 18,5 км вузькоколіїних лісовозних залізничних шляхів 13 лісопильних рам і т. д.»³⁵

Протягом 1949-1950 рр. підприємства тресту «Закарпатліс» одержали 25 паровозів вузькоколіїної залізниці, 98 трелювальних тракторів, 348 електропил, 52 пересувні електростанції, 58 трелювальних електролебідок, 137 лісовозних машин і 153 автопричеми різних марок, автонавантажувачі, автокрани та багато інших машин і механізмів³⁶.

У перші роки четвертої п'ятирічки головна увага приділялася подальшому розвитку і укомплектуванню сучасним устаткуванням. Так в 1946 р. вирубка лісу області була механізована на 2 % його підвозка до верхніх складів на 2,5 %, а вивозка ліса - на 40 %. Об'єм

лісовивозу в 1949 р. порівняно з 1946 р. збільшився більше ніж в 2 рази³⁷.

Механізація зумовила якісні зміни в самому характері лісозаготівель. Якщо до середини 1949 р. вони мали сезонний характер, то вже на кінець 1950 р. сезонні робітники становили лише 15 %³⁸.

Значних змін зазнала структура деревообробної промисловості. Раніше провідне місце у ній займало лісопиляння. У 1946 р. воно давало понад 40 % валової продукції. Але поступово питома вага лісопиляння скоротилося із зростанням устаткування деревообробні і меблеві фабрики були реконструйовані і значно розширені. Меблеве виробництво займало провідне місце в цій галузі промисловості. Реконструкція деревообробної промисловості проводилася скрізь, і карликові кустарі з переваженням ручної праці, майстерні перетворювалися у великі механізовані цехи і комбінати³⁹. В зв'язку з цим на ринок лісової промисловості і оснащення новою технікою в лісове господарство області протягом 1946-1950 рр. було освоєно більше 300 млн. крб. При багатьох лісозаводах були допоміжні цехи: меблевий при Пасічному заводі, паркетний при Свалявському, Ужгородський та Чинадіївський лісозаводи виробляли меблі і паркет. Відчутні зміни відбулися на Ужгородському, Свалявському, Тересвянському, Берегівському та інших лісо- і деревообробних комбінатах працювали автоматизовані цехи деревостружкових плит з випуском на рік 25 тис. куб. м плит кожний⁴⁰.

У деревообробній промисловості поряд із збільшенням лісозаготівель швидко розвивалося меблеве виробництво, тому з кожним роком збільшується виробництво мебельних підприємств, продукція яких мала непогану якість і завоювала широку популярність і користується популярністю в Москві, Києві та інших містах Радянського Союзу. Майже всі меблеві підприємства Закарпаття механізовані і оснащені сучасним новим устаткуванням, швидко розвивалося меблеве виробництво. Так, у 1946 р. було випущено меблів на суму 174 тис. крб. Відмінно виконали план за 6 місяців у 1948 р. трест «Закарпатмебель» на 121,9 %, а ріст випуску продукції проти відповідного періоду 1947 р. складав 219,6 %⁴¹. В I кварталі 1950 р. випуск валової продукції тресту «Закарпатмебель» був виконаний на 104 %⁴².

За п'ять років меблева промисловість повинна була дати країні продукції на 100 млн крб. Якщо на кінець 1945 р. тут працювало 14 лісопильних і деревообробних заводів, то в наступному 1946 р. кількість заводів вже була збільшена в 3 рази і становили 46 лісопильних заводів⁴³.

Так, з постанови ЦК КП(б)У та Ради Міністрів УРСР від 16 липня 1946 р. ми дізнаємося, що влада піклувалася про населення, школи, лікарні, комунальні і промислові підприємства, а також культосвітні заклади області і зобов'язали Закарпатський облвиконком заготовити і завести в міста і села області в 1946 р. 250 тис. складометрів дров, з них 160 тис. складометрів дров до 1 жовтня 1946 р. і 90 тис. до 1 грудня 1947 р.⁴⁴ З вище сказаного видно, що радянський уряд намагався забезпечити паливом потреби як населення, так і різні установи краю і різні галузі промисловості.

Працівники тресту «Закарпатліспром» боролися за виконання плану на 1946-1950 рр.

В 1946-1947 рр. в Закарпатській області у провідних галузях промисловості (лісної і деревообробної) соціалістичними змаганнями як новий вид стимуляції було охоплено 70-80 % робочих, а економічний ефект від впровадження раціоналізаторських пропозицій в народному господарстві склав 14,6 млн крб. Важливу роль в розгортанні соціалістичних змаганнях області зіграло прохання в березні 1947 р. шахтарів Донбасу до сваявських лісорубів. У свою чергу робітники тресту «Закарпатліспром» у зверненні до робочих лісової промисловості республіки з призивом виконати річний план лісоздачі до 30-ї річниці Жовтня. Вони взяли зобов'язання до кінця 1947 р. заготовити зверх плану 200 тис. куб. м деревини, повисити на 8 % виробництво праці кожного працівника, знизити собівартість кубометра лісу на 3,2 % свої зобов'язання лісоруби виконали⁴⁵.

Так, за перевиконання плану та соціалістичне змагання лісопоставок за 1947 р. між округами Закарпатської області і лісопромгосподарствами тресту «Закарпатліспром» перша премія дісталася у сумі 15 тис. крб. Хустському та Воловському округам. Хустський округ дістав 40 % премії, а решта 60 % дісталася Воловському округу. Друга премія в сумі 10 тис. крб. дісталася Рахівському округу⁴⁶. У 1948 р. змагання в Закарпатській області вже охопило 82 % працюючих. Загін передовиків виробництва нараховувала 11 тис. стаханівців і більше 10 тис. ударників. Сотні з них достроково виконали свої особові п'ятирічки. Лісоруби Кушницького ліспромгоспу І. Кузан, брати М. і Г. Федьковичі, погрузчик П. Лопи, трельовщики І. Куруц і Ю. Штефко виконали свої п'ятирічні плани за 2 роки і 10 місяців⁴⁷. А за виконання плану і успішне змагання по лісопоставкам в 1947 р. працівникам тресту «Закарпатліспром» надавали премії, так 49 чол. Хустського, Волівського та Рахівського округів отримали грошові премії від 350 до 1000 крб.⁴⁸

Для популяризації та поширення досвіду стаханівців на провідних підприємствах області до 1 серпня 1947 р. було запроваджено

«Книгу пошани», до якої записували прізвища кращих робітників-стахановців та інженерів. Протягом 1946-1947 рр. у провідних галузях промисловості соціалістичними змаганнями було охоплено 70-77 % робітників⁴⁹. Отже, соціалістичне змагання охоплювало майже всі підприємства і трудові колективи, які змагалися між собою за дострокове виконання річного плану. 36 підприємств виконали річний план достроково до 31-ої річниці Жовтневої революції.

Одним з найбільших підприємств лісопереробної галузі було «Закарпатліспром». До складу тресту «Закарпатліспрому» входило 28 підприємств з різними профілями виробництва, з яких 12 лісозаготівельних, 10 лісопильних-деревообробних та ряд підсобних виробництв, 16 вузькоколіїних залізнодорожних доріг протяжністю 748 км, 388 км шляхів первинного лісотранспорту, лісопуски, водяні човни, система гідротехнічних сплавних споруд. Об'єм лісозаготовок перевищує 1 млн 600 тис. куб. м в рік (на 1949 р.), в т. ч. 1 млн куб. м цінної букової деревини. В лісопильні працює 29 лісорам, 155 деревообробних станків, виготовляючи спеціальні асортименти для авіабудування, сільгоспмашинобудування, авто- і вагонобудування, паркет, спецпродукцію, мебдеталі, різна тара, вироби широкої потреби. Всіма підприємствами тресту «Закарпатліспрому» в 1947 р. випущено продукції на 39,47 млн крб. в незмінних цінах 1926-1927 рр.⁵⁰ Щодо реалізації готової лісопродукції в 1946 р., проводилася вона ще незадовільно, внаслідок чого на складах підприємства лежало готової продукції приблизно на 5 млн крб.⁵¹

Але 5 лісопромгоспів не забезпечили виконання встановленого державного річного плану в 1949 р. по вивозці лісу. Особливо незадовільно працювали і допустили зрив по вивозці лісу такі лісопромгоспи, як Хустський – 68,4 %, Мукачівський – 69,6 %, Жорнавський – 81,6 %, Буштинський – 85 % і Свалявський – 92 %. Причиною зриву виконання плану лісозаготівель було невиконання в повному обсязі і своєчасного притягнення в порядку платної трудгужповинності робочих та візників з кіньми на лісозаготівлях. Станом на 5 січня 1950 р. в лісопромгоспах тресту «Закарпатліспром» працювало 1443 залучених візників – підвод проти плану 4450, піших працівників працювало 2531 проти плану 4500⁵². Але наприклад на середину лютого 1946 р. по цьому ж тресту «Закарпатліспрому» підвозці і вивозці лісу працювало 816 візників, так як за планом було 4770 і піших 3143 за планом 6730⁵³. Та і попри це об'єм виробництва в лісовій промисловості Закарпатської області зріс в 4,1 рази⁵⁴.

В області працювало три великих лісохімічних заводи – у Великому Бичкові, Перечині і Сваляві. 29 січня 1945 р. вийшла постанова

Народної Ради Закарпатської України про конфіскацію лісохімічних заводів: «Батлін» в Перечині, «Сольва» в Сваляві і «Клотільда» у Великому Бичкові з усім її устаткуванням і робітниками⁵⁵.

До війни вони займалися лише переробкою деревини. Але були реконструйовані, в результаті чого значно збільшився валовий випуск продукції. Так у 1947 р. лісохімічними заводами Закарпаття було випущено продукції на суму 11 млн 968 тис. крб. у незмінних цінах 1926-1927 рр.⁵⁶ Лісохімічний сектор області випускав декілька видів продукції, етиловий і метиловий спирти, етилацетат, карбамідні смали, ацетат калію, дерев'яне вугілля, розчинники, оцтову кислоту і есенцію, ацетон, смолу, винну кислоту, етил, метил, нетон, метагон.

Гордістю лісохіміків Закарпаття була побудована в Перечині (друга в країні) безперервно діюча реторта. Три нових цехи стали до ладу на Свалявському, два – на Великобичківському лісохімкомбінатах. З нових видів продукції Закарпатської лісохімії великі перспективи мали сечовинноформальдегідні смоли. Впровадження їх у виробництво дало можливість меблевикам області повністю відмовитись від казеїнового клею, що заощаджувало протягом року 300 тонн умовного казеїну або 800 тонн сиру⁵⁷.

В області успішно починає розвиватися нова галузь деревообробної промисловості – паперова. Ще напередодні возз'єднання на клопотання Народної Ради на Закарпаття прибула бригада спеціалістів для вивчення можливостей створення целюлозно-паперового комбінату. Радянські спеціалісти прийшли до висновку, що в районі Рахова є усі умови для організації такого виробництва. Тому згідно постанови Народної ради Закарпатської України від 26 вересня 1945 р. було виділено і закріплено для будівництва комбінату ділянку площею 4-5 га і виділено 11 житлових і 15 службових будинків колишнього угорського військового містечка в м. Рахові⁵⁸.

В 1946 р. було створено будівельно-монтажне управління «Рахівпапірбуд», яке розпочало спорудження картонної фабрики. На будмайданчик надходило механічне устаткування, проводилася заготівля місцевих будматеріалів, арматура, цемент та інші матеріали. Загалом в 1946 р. будівельники було одержано 260 вагонів обладнання і матеріалів. Всього за 1946 р. було витрачено на будівництво заготівлю будівельних матеріалів 3 млн 43 тис. крб. при плані асигнувань 1 млн 800 тис. крб. Загалом на будівництво целюлозно-паперового комбінату було витрачено 20 млн 889 тис. крб.⁵⁹. Так, було створено одне з великих підприємств України – Рахівську картонну фабрику, і у березні 1952 р. в експлуатацію була

введена в дію перша її лінія, яка дала першу продукцію – 2,8 тис. тонн картону. Повністю фабрика стала до ладу в грудні 1955 р.⁶⁰

У перші ж роки радянська влада почала справжнє освоєння покладів бурого вугілля. Наприклад, планом четвертої п'ятирічки передбачалося організувати на Закарпатті промисловість по видобутку бурого вугілля на базі Ільницького, Березинського і Затисянського родовищ. Навіть була проведена значна геологорозвідувальна робота по виявленню на території Закарпаття покладів бурого вугілля. Так, у травні 1945 р. була направлена бригада геологів з чотирьох чоловік під керівництвом професора, доктора геолого-мінеральних наук І.М. Жуковського в Іршавський і Тячівський округи для пошуків покладів кам'яного або бурого вугілля⁶¹. Відомостей, опублікованих в літературі про геологію Закарпатської України, не було ні в Києві, ні на Закарпатті, тобто в Ужгороді. Група геологів могла спертися тільки на геологічну карту Чехословацької республіки, масштабу 1:75 0000, яка була складена комплелятивно професором Празького університету Вольдріхом, але при провірці місцевості, карта виявилася неточною. В збірнику «Підкарпатська Русь» (чеського видання) містилось декілька згадок про різні види корисних копалин, в т. ч. про вугілля, вапняку та маргелі, але без якісної і точної їх оцінки та без визначення запасів. Третім джерелом для групи геологів, цікавилися корисними копалинами, являлися розмови на місцях з місцевим населенням. Але ці відомості також потрібно було перевіряти, а на це не було часу, так як експедиція тривала всього 12 днів з 25 травня по 5 червня⁶².

У вересні 1945 р. була відправлена група геологів закордон в Угорщину, Чехословаччину для пошуків матеріалів і спеціальної літератури по геології та корисних копалинах на території Закарпатської України. І. Турянця і С. Вайс звернулися до професора Чапика в Брно (університет), щоби той передав матеріали по вугільним місцезнаходженням Закарпаття (Ільниця, Вишкова), які потрібні були для закладки шахт на цих місцях⁶³.

У постанові Народної ради Закарпатської України від 6 серпня 1945 р. на Закарпатті було утворено госпрозрахункову вугільну контору по видобутку вугілля в місті Ужгороді «Закарпатмісцевугілля» і три шахтоуправління: Ужгородське, Іршавське, Вишківське⁶⁴.

До складу контори «Закарпатмісцевугілля» входили 6 шахт, які були розділені на Ільницьке шахтоуправління (до якого входили Ільницькі шахти № 1 і 2, Кременна № 3 та шахта № 4 в с. Раковець) і Вишківське шахтоуправління (шахта Евергельт № 5 і Шаян № 6)⁶⁵. Для забезпечення нормальної роботи шахт потрібно було відбудувати і реконструювати шахти. Загальна кількість працю-

ючих на шахтоуправлінні складала 180 чол. Також потрібно було встановити трансформатори Іршава-Ільниця для шахти Кремена № 3 і Буштино-Вишково до шахти Шаян, з підведенням до шахти № 5 Евергелът загальною протяжністю 16 км⁶⁶ і прокласти 13 км вузькоколіїних і 10,5 км шосейних шляхів до шахт за рахунок капіталовкладень «Закарпатмісцевугілля»⁶⁷.

На відбудованих шахтах усі процеси від забою до навантаження вугілля у залізничні вагони проводилася вручну. Про це в 1946 р. закарпатські шахтарі написали в листі до гірників Донбасу: «Шахти наші примітивні. Немає ні машин, ні електроустаткування, ні лебідок, вугілля добуваємо простими кирками, насосів у нас немає»⁶⁸. Шахтарі Донбасу негайно відгукнулися і взяли над ними шефство. Із Донбасу приїхали перші спеціалісти і кваліфіковані робітники. Допомогли найсучаснішою технікою. До області з Донбасу надійшли 10 електросверел, 4 лебідки, 8 вентиляторів, 12 насосів, 3 електромотори, 18 трансформаторів, а також 22 тонни кабельної продукції, 120 тон рейок вузької копії тощо. За роки п'ятирічки всі шахти були забезпечені спеціальними машинами і механізмами. Робітники з Копейська надіслали бурові машини, з Конотопа надійшли електросвердла, з Барвенкова – насоси, з інших міст – потужні транспортери, електролебідки, шахтні вентиляційні установи, електровози й електронасоси та інше обладнання. Технічне оснащення шахт забезпечило зростання вуглевидобутку в області⁶⁹. За 1945 р. з шахт Ільниця №1 і Кремена №3 видобуто 2 379 тонн вугілля⁷⁰. Враховуючи характер залігання пластовика вугілля (за словами ведущого шахти Ільниця № 1 І. Митишинця, потужністю приблизно 2 м, а нижче на 3,5 м залігає другий пласт потужністю приблизно 0,9-1 м)⁷¹, був встановлений план видобутку на 1946 р. 15 тис. тонн вугілля⁷².

Видобуток вугілля в 1945 р. складав 5 тис. тонн, а у 1946 р. 26 тис. тонн бурого вугілля, на 1 січня 1948 р. вже повністю експлуатувались 3 вугільні шахти, видобуток вугілля яких складав 70 тис. тонн, 1 вересня 1950 р. експлуатувалось вже 8 вугільних шахт і потужністю 259 тис. тонн в рік. Порівнюючи видобуток вугілля протягом 1945-1950 рр. зріс майже в 52 рази⁷³.

Мукачівське шахтоуправління зобов'язалося здати до кінця 1947 р. в експлуатацію шахти №3 і 5 Ільницької групи з річним видобутком вугілля 150 тис. тонн, а також шахта «Березинка» 30 тис. тонн вугілля на рік⁷⁴.

Затоварювання вугілля проводилося вручну, самоскиди не були встановлені. Це призвело до накопичення на складах шахт тресту станом на 20 грудня 1948 р. 40 тис. тонн вугілля⁷⁵.

Видобуток кам'яної солі – одна із найбільш розвинутих промислових галузей Закарпаття. Адже сіль є одним із головних багатств

Закарпаття. Солотвинське соляне місцезнаходження залягає великим прямокутником. Наявні великі поклади кам'яної солі, які становлять 1670 млн тонн солі. Ці запаси дозволяють використовувати кам'яну сіль Закарпаття для одержання цінних хімічних продуктів. Як відомо, кам'яна сіль служить сировиною для виробництва хлору, соди, соляної кислоти, металевого натрію та інших цінних хімічних продуктів⁷⁶. Добування солі на Солотвинському місцезнаходженні ведеться глибоко під землею більше ніж 100 м від поверхні. Як і на вугільних, так і на Солотвинських солекопальнях в 1946 р. видобуток і навантаження солі і відкатка вагонеток в 1,5 тонни до ствола, і відкатка їх на поверхню проводилася в ручну⁷⁷.

Одна з найбільших Солотвинських копалень – була шахта ім. Сталіна. Її глибина – 194 м. Щодоби ця шахта давала 300 тонн солі, а перед виборами робітники Солотвинських копалень збільшили темпи виробництва. Щоденно вони давали 585 тонн солі⁷⁸.

Колектив гірників Солотвинського солерудника включилися в соціалістичне змагання і виконання п'ятирічки за 4 роки і достроковому виконанні плану в 1948 р. і до дня Сталінської конституції (5 грудня) добилися значних успіхів. П'ятимісячний план по видобутку солі був виконаний на 104,6 %, видобуто понад 17 370 тонн солі. Працівники шахт виконували норми видобутку солі, 748 працюючих або 50 % робітників стали стаханівцями. Вони виконували завдання на 150 – 200 % за зміну. В II кварталі 1948 р. введено в експлуатацію 7 врубових машин, 50 нових електросверел та інші механізми⁷⁹.

Інтенсивний розвиток соціалістичної промисловості Закарпаття вимагав широкого вжитку електроенергетики, без якої був неможливий розвиток важкої промисловості. До возз'єднання з Радянською Україною потужність усіх електростанцій Закарпаття становила 16,6 тис. квт, в тому числі Ужгородська ТЕС – 11 тис. квт⁸⁰. Але цього було не досить, щоб забезпечити бурхливий розвиток промисловості, а навіть і тієї, яка існувала до 1945 р. Тому в області було заплановано в долинах річок Терембі і Ріки в Хустському районі спорудження Терембі-Ріцької ГЕС. Найбільшу на Закарпатті і третю в республіці за потужністю після Дніпрогесу та Каховської ГЕС. Будівництво Терембі-Ріцької гідроелектростанції будівельно-монтажним управлінням «Закарпатгесбуд» була проведена складна робота по організації будівництва гідроелектростанції. На самому будівництві ГЕС працювали спеціалісти, які будували Дніпрогес, 1671 чоловік, 559 прибули з інших республік і областей України. На спорудження електростанції в греблю було вкладено близько 200 тис. куб. м бетону, а через гірський хребет між Теремблею і Рікою було прокладено тунель завдовжки 3635 м. У 1956 р. Терембі-Річанська ГЕС стала до ладу⁸¹.

У соціалістичному перетворенні народного господарства Радянського Закарпаття велика роль належала електрифікації. Саме електрифікація допомогла озброїти енергією всі галузі господарства. Належної організації по електрифікації сіл не було. Керівництво цією справою носило суто бюрократичний характер і далі писанини та складання умов не просувалося. В 1947 р. мали побудувати 40 км низьковольтної лінії, електрифікували 10 сіл, а саме: Клячаново, Нове Давидково, Кайданово, Руські Комарівці, Ільниця та інші⁸².

План 1949 р. по введенню в дію сільських електростанцій був виконаний на 55,5 %, по електрифікації колгоспів - на 73,9 %, по електрифікації радгоспів - на 100 %, по МТС - на 100 %, а по встановленню електромоторів в сільському господарстві - на 69,6 %⁸³. Станом на 10 липня 1950 р. в області було електрифіковано тільки 3 колгоспи, так як за планом на I півріччя 1950 р. було передбачено електрифікувати 10 колгоспів. Світлоточок - 874 при плані 1150. Побудовано тільки 3 км лінії високої напруги при плані будівництва 11 км. Довгострокові кредити, відпущені державою на сільську електрифікацію в 1950 р., використані на 1 липня 1950 р. тільки на 9,8 %. Воловський, Воловецький, Велико-Березнянський і Мукачівський округи кредити на електрифікацію сільського господарства не освоювали взагалі⁸⁴.

В 1949 р. побудовано 7 радіовузлів, 80 км радіолінійні, в сільській місцевості було встановлено 1323 радіоточки, радіофіксовано 21 населених пункти, з них 23 колгоспи. Всього на кінець 1949 р. в області було 17 700 радіоприймальних установок. Від радіотрансляційних вузлів радіофіковано 67 населених пунктів, в тому числі 50 сільських, що складає 10 % від загального числа сільських населених пунктів⁸⁵. В 1950 р. було радіофіковано 22 села із 91 по плану, що повинні були радіофікуватися або 24,1 %⁸⁶. Станом на 25 вересня 1950 р. було встановлено 2 549 радіоточок. В 39 селах області велися тільки розпочаті роботи по радіофікації. Державні кредити, відпущені колгоспам на радіофікацію в багатьох округах, не освоювалися. Із 250 тис. крб. відпущених області кредитів використано тільки 64 250 крб. Багато радіовузлів області були завантажені тільки на 30-40 % своєї потужності⁸⁷.

В 1945 р. в області було 2 нафтоперегінних заводи – в м. Мукачеві та м. Чопі⁸⁸.

Значну питому вагу в народному господарстві області займала металообробна промисловість, яка на той час була примітивна із невеликою кількістю зайнятих і були далекі від сучасного рівня оснащення. В цій галузі промисловості в області було 3 металообробні

заводи: верстатобудівний завод в Ужгороді «Перемога», ливарно-механічний завод «Інтернаціонал» в Кобилецькій Полянці Рахівського округу, ковальний завод «Сила» в селі Лисичево Іршавського округу, ливарно-механічний завод ім. С.М. Кірова в селі Фрідешево Мукачівського округу. Вони виготовляли сітки на ліжка та огорожі, лопати, мотики, пічне литво, чавунний посуд, сільськогосподарський реманент, соломорізки, преси, лемеші для плугів, прутове, листове і шинне залізо⁸⁹.

Щодо транспорту, то в 1946 р. в області було 10 автобусів і 4 легкових автомобілі загального користування. Протяжність автобусних маршрутів становила 684 км. План 1948 р. по перевозці вантажів автотранспортом «Облавтотреста» був виконаний на 128,5 %⁹⁰.

На початку 1947 р. почалося будівництво авторемонтного заводу в місті Ужгороді потужністю до 50 капітальних ремонтів автомашин і моторів в рік, який повинен був підпорядкуватися «Облавтотресту»⁹¹.

Харчова промисловість займала перше місце по виробництву валової продукції серед інших галузей промисловості. Після возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною виникли нові галузі харчової промисловості: виробництво безалкогольних напоїв, розлив мінеральних вод. Закарпаття дуже багате на мінеральні джерела. Великим попитом користуються не тільки в області, але і за її межами закарпатські мінеральні води «Лужанська», «Поляна квасова», «Шаянська» і інші⁹². Так, завод мінеральних вод «Маргіт» знаходився на балансі Свалявського хімзаводу, а завод мінеральних вод «Свалява» - літєйно-механічному заводу ім.С.М. Кірова⁹³.

Традиційна галузь харчової промисловості Закарпатської області є виноробство. До приходу радянської влади в Закарпаття цю промисловість було поставлено на індустріальну основу, хоч займало воно помітне місце в експорті. Випускали столові марочні вина із сорту винограду «Леанка», які по своїм смаковим якостям, аромату і гармонійності виділяються серед найкращих марочних вин старих районів виноробства, а сорти «Фурмін» та «Липовина» давали високоякісні виноматеріали для виготовлення цінного десертного вина типу «Токай»⁹⁴. В декреті від 5 грудня 1944 р. зазначалось, що заводи, які належать фізичним чи правничим особам, націоналізувалися з усім їх устаткуванням. Того ж дня (5 грудня) було націоналізовано Мукачівський пивоварний завод графа Шенборна-Бухгейма – це найбільший австрійський земельний граф на Закарпатті⁹⁵.

За роки радянської влади з'явилися великі виноробні підприємства, оснащені сучасною на той час технікою. В 1946 р. в області було

всього 3 виноробних заводи, де працювало 28 робітників⁹⁶. В тому ж році в Берегівському окрузі був організований опорний пункт науково-дослідницького інституту виноградарства та виноробства ім. Таїрова, який повинен був вивчати і розробляти практичні навички по поліпшенню виноробства в області. Наприклад, в 1949 р. «Винтрест» в Закарпатській області виробив 172 тис. декалітрів вина. У 1950 р. виноробство вина становило 300 тис. декалітрів⁹⁷.

В постанові Народної ради Закарпатської України від 26 липня 1945 р. «Про утворення Закарпатспиртресту» йдеться, що при відділі харчової промисловості Народної ради Закарпатської України трест спиртової та горілчаної промисловості Закарпатської України⁹⁸ і розмістити його в місті Мукачеві в будинку колишнього власника Мукачівського ректифікаційного заводу Вайса⁹⁹. На кінець 1945 р. «Спирттресту» було підпорядковано 15 спиртових та ректифікаційних заводів, 8 з яких були зруйновані¹⁰⁰. Ще скоріше декретом Народної ради Закарпатської України від 9 січня 1945 р. було націоналізовано все виробництво спирту¹⁰¹, також на Закарпатті не було заводу по виробництву дріжджів, тому Народна рада і вирішила добудувати до Мукачівського спиртового заводу завод по виробництву дріжджів. Для планування заводу був викликаний спеціаліст, технолог-конструктор по виробництву спирту і дріжджів з Будафоку (поблизу Будапешту (Угорщина)) Мікша Тіле¹⁰².

У 1945 р. відбудоване було 94 підприємства харчової промисловості¹⁰³. За роки влади народних комітетів були створені 3 маслозаводи, реконструйовано 6 м'ясокомбінатів¹⁰⁴. В перші роки післявоєнної п'ятирічки було введено в дію 6 м'ясокомбінатів, 13 маслозаводів, макаронну фабрику. У 1946 р. на Закарпатті діяло 30 підприємств харчової промисловості республіканського підпорядкування і 96 підприємств обласного підпорядкування¹⁰⁵. Так, виробництво м'яса в 1946 р. становило 2,7 тис. тонн¹⁰⁶.

З газети «Закарпатська правда» дізнаємось, що робітники м'ясо-молочної промисловості Закарпаття взяли соціалістичне зобов'язання, що виробництво м'яса в 1948 р. доведуть до 3000 тонн, а в 1949 р. - до 3700 тонн, 21 ковбасних виробів довести 1948 р. до 330 тонн, а в 1949 р. - до 770 тонн, а також протягом 1948-1949 рр. побудувати і ввести в дію чотири паромеханізованих масло і сироробних заводів¹⁰⁷.

У постанові ЦК КП(б)У від 16 липня 1946 р. говорилося, що Ужгородський і Мукачівський маслоробні заводи цехи по виробництву морозива до 1 липня на добу мають випускати 400 кг морозива. У Севлюші збудували механізовану пекарню потужністю 6 тонн на добу і в місті – потужністю 3 тонни на добу. В м. Мукачеві Народна

рада Закарпатської України вирішила розпочати будівництво цукрового заводу¹⁰⁸.

Одним із найбільших на той час підприємств можна вважати тютюнову фабрику ім. Сталіна в місті Мукачеві, її продукція – сигарети «Верховина» були широко відомі як в області, так і за межами і користувались широким попитом¹⁰⁹.

Проведення Народною радою Закарпатської України націоналізації промисловості зробило сприятливі умови для відбудови і налагодження виробництва. Нова комуністична влада скоординувала свої дії у розвитку промисловості і залучила ресурсний потенціал області не тільки в розвиток, а і в збільшення випуску валової продукції. Так, план I півріччя 1948 р. по випуску валової продукції в цілому по промисловості області був виконаний на 102,8 %. Збільшено ріст промислового виробництва проти I півріччя 1947 р. на 34 %. Відмінно виконали план за 6 місяців 1948 р. Мукачівська тютюнова фабрика – 136,9 %, а ріст випуску продукції проти відповідного періоду 1947 р. складає 125,7 %, відповідно енергокомбінат – 129,7 % і 140,4 %. Солотвинські солерудники – 105,4 % і 145,3 %. Перевиконали план I півріччя 1948 р. «Спирттрест», «Обллегпром» та інші¹¹⁰. В цілому за 1948 р. план випуску валової продукції підприємствами області виконали на 104,3 %, рівень промислового виробництва збільшився порівняно з 1947 р. на 22,8 %.

Промисловість області виконала встановлений для неї на 1949 р. виробничий план на 108,6 %. Більше 120 підприємств області достроково виконали річний план 1949 р. За 11 місяців 1949 р. підприємства області дали державі 22,5 млн крб.¹¹¹. В 1950 р. на Закарпатті було 336 підприємств¹¹².

Отже, з того моменту, як було звільнено Закарпаття від німецько-угорських загарбників, партійними і господарськими організаціями області була проведена значна робота по відновленню підприємств місцевої промисловості. Відразу після звільнення від окупантів краю були націоналізовані великі промислові заводи, фабрики, транспорт, засоби зв'язку, загалом було націоналізовано понад 250 підприємств. Розбудова і реконструкція існуючих до возз'єднання промислових підприємств та введення в дію цілого ряду нових підприємств мали показати переваги соціалізму. За роки першої післявоєнної п'ятирічки відбулася індустріалізація раніше відсталого у промисловому відношенні краю. Закарпатська область поступово перетворювалась з аграрної в індустріальну. Вже у 1950 р. у Закарпатській області діяло понад 300 великих і дрібних підприємств державної промисловості (в 1944 р. тут нараховувалось всього 58

дрібних підприємств), які були технічно оснащені найновішим на той час технічним обладнанням, багато процесів виробництва було механізовано і автоматизовано. У розвиток промисловості області Радянський Союз вкладав великі кошти, від чого і зростав обсяг промислового виробництва. База, закладена Радянським Союзом у перші повоєнні роки, серйозно вплинула на функціонування і розвиток підприємств у майбутньому. Проте, як і в СРСР, промисловість Закарпатської області мала розвиватися за єдиним стандартом: директивне управління, п'ятирічні плани, соціалістичне змагання тощо, без якихось економічних стимулів робітників.

ПРИМІТКИ

1. Бандровський Г.Й. На магістралі звершень. Ужгород: Карпати, 1986. 144 с.; Ільницький Ю. 20 радянських років. Ужгород: Карпати, 1965. - 91 с.

2. Арсентьев М.В. До питання розвитку соціалістичної промисловості Закарпаття за 20 років (1946-1965 рр.) // Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття: Матеріали наук. сесії, присвяченої 50-річчю Великої Жовтневої соц. революції, (29 червня – 2 липня 1967 р.) Ужгород: Карпати, 1970. С. 307-318; Арсентьев М.В., Зілгалов В.О., Галда П.П. Розвиток промисловості Радянського Закарпаття // Закарпаття: минуле і сучасне. Збірник. Ужгород: УжДУ, 1986. С. 124-136.

3. Гранчак І.М. Закарпаття в сім'ї народів СРСР. До 40-річчя возз'єднання Закарпаття з УРСР. К.: Знання, 1985. - 47 с.

4. Куценко К.О. Братня допомога народів СРСР у відбудові і розвитку промисловості Закарпатської області // Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття: Матеріали наук. сесії, присвяченої 50-річчю Великої Жовтневої соц. революції, (29 червня – 2 липня 1967 р.) Ужгород: Карпати, 1970. С. 283-293.

5. Шершун І.Г. Розквіт Закарпаття за роки радянської влади // Український історичний журнал. 1980. С. 47-54; Шершун І., Мельник В. До питання про соціально-економічні перетворення в Закарпатті (листопад 1944 – грудень 1945 рр.) // Закарпатська Україна. Осінь 1944 року. Матеріали наукової конференції, присвяченої 50-річчю визволення Закарпаття від фашизму та 50-річчю першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України. Ужгород: Патент, 1995. С. 63-68.

6. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. Ужгород: Карпати, 1980. – 320 с.; Розквіт Закарпаття в братній сім'ї народів. Львів: Вища школа, 1985. - 147 с.; Украинские Карпаты. История. К.: Наукова думка, 1989. - 264 с.

7. Гранчак І.М. Розвиток промисловості у Закарпатті: здобутки та упущення (1946-1990) // Нариси історії Закарпаття. Т. III (1946-1991). Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2003. С. 73-115.

8. *Макара М.П.* Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.). Ужгород: Патент, 1995. – 108 с.; *Макара М.П.* Відбудова і перетворення в галузі промисловості / Закарпатська Україна: досвід розвитку, проблеми возз'єднання (кінець 1444–1945 рр.) // Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918–1945) / Ред. кол.: І. Гранчак, Е. Балагурі, В. Ілько, І. Поп: історія. Ужгород: Закарпаття, 1995. С. 619–625.

9. *Офіцинський Р.* Індустріалізація та урбанізація / Радянське Закарпаття (1944–1991) // Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. Ужгород, Поліграфцентр «Ліра», 2010. С. 300–316.

10. *Макара М.П.* Закарпатська Україна... С. 60.

11. *Макара М.П.* Закарпатська Україна... С. 60; Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. Закарпатська область. К.: Голов. ред. УРЕ: АН УРСР, 1969. С. 58; Закарпатська область (Короткий довідник). Ужгород: Кн-газ. вид-во. 1947. С. 47.

12. *Макара М.П.* Закарпатська Україна... С. 61.

13. Вісник НРЗУ (Урядовий орган Народної Ради Закарпатської України). 1944. 15 грудня.

14. Вісник НРЗУ. 1944. 30 грудня.

15. Вісник НРЗУ. 1945. 15 січня.

16. Вісник НРЗУ. 1945. 31 січня.

17. Вісник НРЗУ. 1945. 15 лютого.

18. Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО). Фонд (Ф.) П-1 (Закарпатський обком Компартії України). Оп. 1. Спр. 51. Арк. 100.

19. *Шершун І., Мельник В.* До питання про соціально-економічні перетворення в Закарпатті (листопад 1944 – грудень 1945 р.) // Закарпатська Україна. Осінь 1944 року. Матеріали наукової конференції, присвяченої 50-річчю визволення Закарпаття від фашизму та 50-річчю першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України. Ужгород: Патент, 1995. С. 66.

20. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 51. А. 100; Закарпатська Україна (орган Народної Ради Закарпатської України). 1945. 29 травня.

21. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. Закарпатська область. К.: Голов. ред. УРЕ: АН УРСР, 1969. С. 60–61.

22. ДАЗО. Ф. Р-14 (Президія Народної ради Закарпатської України). Оп.1. Спр. 310. А. 41.

23. Радянське Закарпаття 1946–1958 рр. Документи і матеріали. Ужгород: Карпати, 1988. С. 27–28.

24. Четверть віку в сім'ї вольній новій. Урочисте засідання партійних, радянських і громадських організацій області разом з представниками трудящих та воїнів Ужгородського гарнізону, присвячене 25-річчю возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною. Доповідь Ю.В.Ільницького // Закарпатська правда. 1970. 30 червня.

25. *Супрун Д.* Споконвічна мрія збулася. К.: Політвидав України, 1973. С. 133.

26. *Гранчак І.М.* Закарпаття в сім'ї народів СРСР... С. 16.

27. З джерел братерства. Цифри і факти // Закарпатська правда. 1985. 29 червня.

28. Ільницький Ю. 20 радянських років. Ужгород: Карпати, 1965. С. 28; Здобутки братерства. Ужгород: Карпати, 1967. С. 63.
29. Розквіт Закарпаття в братній сім'ї народів. Львів: Вища школа, 1985. С. 45.
30. Розквіт Закарпаття в братній сім'ї народів... С. 45; Полянський О.А. Дари лісу. Ужгород: Карпати, 1967. С. 20; Ануцин В.А. География Советского Закарпаття. М.: Государственное издание географической литературы, 1956. С. 44.
31. Радянське Закарпаття 1946-1958 рр. ... С. 28-29.
32. Розквіт Закарпаття в братній сім'ї народів... С. 47.
33. Шляхом до щастя. Нариси історії Закарпаття. Ужгород: Карпати, 1973. С.182.
34. ДАЗО. Ф. Р-14. Оп. 1. Спр. 402. Арк. 1.
35. Радянське Закарпаття 1946-1958 рр. ... С. 46-47.
36. Шляхом до щастя... С. 183.
37. Украинские Карпаты. История. К.: Наукова думка, 1989. - 264 с. (С. 180); Радянське Закарпаття 1946-1958 рр. ... С. 105.
38. Шляхом до щастя... С. 183.
39. Шляхом до щастя... С. 184; Арсентьев М.В., Зілгалов В.О., Галда П.П. Розвиток промисловості Радянського Закарпаття // Закарпаття: минуле і сучасне. Збірник. Ужгород: УжДУ, 1986. С. 126; Радянське Закарпаття 1946-1958 рр. ... С. 105.
40. Закарпатська область (Короткий довідник). Ужгород: Кн.-газ. вид-во. 1947. С. 47-48; Шляхом до щастя... С. 186.
41. Шляхом до щастя... С. 186.
42. ДАЗО. Протокол № 63 засідань бюро обкома КП(б)У з приложеннями (19.05.1950 г.) // Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1183. Арк. 31.
43. Закарпатська область (Короткий довідник). Ужгород: Кн.-газ. вид-во. 1947. С. 47-49.
44. Радянське Закарпаття 1946-1958 рр. ... С. 42.
45. Украинские Карпаты. История. К.: Наукова думка, 1989. С. 183.
46. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 496. Арк. 127-128.
47. Украинские Карпаты. История. К.: Наукова думка, 1989. С. 183.
48. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 496. Арк. 139-141.
49. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 204. А. 1-136. (А. 131); Розквіт Закарпаття в братній сім'ї народів... С. 51.
50. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 508. Арк. 46.
51. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 134.
52. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1153. Арк. 54-55.
53. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 135.
54. Украинские Карпаты... С. 184.
55. Шляхом Жовтня. Збірник документів. Т. VI. Серпень 1944 – січень 1946 р. Ужгород: Карпати, 1965. С. 265.
56. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 508. Арк. 46.
57. Куценко К.О. Братня допомога народів СРСР... С. 286.
58. ДАЗО. Ф. Р-14. Оп. 1. Спр. 350. Арк. 1.

59. ДАЗО. Ф.П-1. Оп. 1. Спр. 196. А. 44; Шляхом до щастя... С. 187-188.
60. *Гранчак І.М.* Закарпаття в сім'ї народів СРСР... С. 17.
61. ДАЗО. Ф.Р-14. Оп. 1. Спр. 314. Арк. 1.
62. ДАЗО. Ф. Р-14. Оп. 1. Спр. 320. Арк. 4.
63. ДАЗО. Ф. Р-14. Оп. 1. Спр. 315. Арк. 7.
64. ДАЗО. Р-14. Оп. 1. Спр. 316. Арк. 1, 5.
65. ДАЗО. Р-14. Оп. 1. Спр. 310. Арк. 44.
66. ДАЗО. Ф. Р-14. Оп. 1. Спр. 310. Арк. 45.
67. ДАЗО. Ф. Р-14. Оп. 1. Спр. 316. Арк. 6.
68. Шляхом до щастя... С.181.
69. Там само. С. 182-183.
70. ДАЗО. Ф. Р-14. Оп. 1. Спр. 328. Арк. 16.
71. ДАЗО. Ф. Р-14. Оп. 1. Спр. 320. Арк. 10.
72. ДАЗО. Ф. Р-14. Оп. 1. Спр. 328. Арк. 16.
73. Закарпатська правда. 1946. 5 жовтня; Закарпатська правда. 1948. 2 січня; *Гранчак І.М.* Закарпаття в сім'ї народів СРСР... С.17; Шляхом до щастя... С.182.
74. Закарпатська правда. 1947. 19 вересня.
75. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 550. Арк. 34.
76. *Арсентьев М.В.* До питання розвитку соціалістичної промисловості Закарпаття за 20 років (1946-1965 рр.)... С. 315.
77. *Куценко К.О.* Братня допомога народів СРСР... С. 286.
78. Закарпатська правда. 1945. 21 листопада; Закарпатська правда. 1945. 22 грудня.
79. ДАЗО. Ф.П-1. Оп.1. Спр. 520. Арк. 12-13.
80. Здобутки братерства. Ужгород: Карпати, 1967. С. 112.
81. Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації... С. 187; Шляхом до щастя... С. 179-180.
82. ДАЗО. Ф.П-1. Оп. 1. Спр. 216. Арк. 210.
83. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1177. Арк.48.
84. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр.1195. Арк. 84.
85. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1153. Арк. 40.
86. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1228. Арк. 54.
87. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр.1209. Арк. 11.
88. ДАЗО. Ф. Р-14. Оп. 1. Спр. 317. Арк. 1.
89. ДАЗО. Ф. Р-14. Оп. 1. Спр. 334. Арк. 2; *Арсентьев М.В., Зілгалов В.О., Галда П.П.* Розвиток промисловості Радянського Закарпаття // Закарпаття: минуле і сучасне. Збірник. Ужгород: УЖДУ, 1986. С. 126-127.
90. ДАЗО. Ф.П-1. Оп. 1. Спр. 196. Арк. 2.
91. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 108.
92. Шляхом до щастя... С. 196.
93. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 42.
94. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 849. Арк. 39.
95. Шляхом Жовтня... С. 92-93, 395.
96. Шляхом до щастя... С. 195.
97. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 845. Арк. 40-41; Шляхом до щастя... С. 195.

98. ДАЗО. Ф. Р-14. Оп. 1. Спр. 361. Арк. 1.
99. ДАЗО. Ф. Р-14. Оп. 1. Спр. 364. Арк. 3.
100. ДАЗО. Ф. Р-14. Оп. 1. Спр. 361. Арк. 1.
101. ДАЗО. Ф. Р-14. Оп. 1. Спр. 362. Арк. 5.
102. ДАЗО. Ф. Р-14. Оп. 1. Спр. 367. Арк. 2.
103. *Рушак М.* Ресурсний потенціал Закарпаття і його достатність для саморозвитку // Новини Закарпаття. 1994. 17 лютого.
104. Закарпатська область (Короткий довідник)... С. 48.
105. *Рушак М.* Названа праця.
106. Розквіт Закарпаття в братній сім'ї народів. Львів: Вища школа, 1985. С. 49.
107. Закарпатська правда. 1948. 3 січня.
108. ДАЗО. Ф. Р-14. Оп. 1. Спр. 366. Арк. 6; Радянське Закарпаття 1946-1958 рр. ... С. 44.
109. Закарпатська область (Короткий довідник). Ужгород: Кн.-газ. вид-во. 1947. С. 48.
110. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 526. Арк. 43.
111. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1153. Арк. 30.
112. ДАЗО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1177. Арк. 40.

Подписка 2013

На международный исторический журнал

Русини

объявлена подписка в Республике Молдова

Журнал выходит четыре раза в год

**Подписаться на журнал можно в любом отделении связи
Республики Молдова**

**Отдельные номера журнала можно приобрести
в Общественной ассоциации «Русь»
(тел. для справок (+373 22) 28-75-59)**